

Gottwald vezetésével ők alakíthattak kormányt. A Demokrata Párt szlovákiai győzelme Csehszországban újabb szlovákellenes hullámot váltott ki, a szlovákokat újra szeparatizmussal gyanúsították. A mindössze 30,4%-ot szerzett Szlovák Kommunista Pártot erkölcsileg megsemmisítette a demokraták nagy győzelme, ezért aztán később már a szlovák kérdésben is teljesen alárendelték magukat a prágai vezetésnek. A szlovákkérdést az új kormány már a választások másnapján rendkívüli ülésen tűzte napirendre. Az országos erőfölényt kihasználva rákényszerítették a szlovákokra az úgynevezett harmadik prágai egyezséget (1946. június 28.), amelyben a Szlovák Nemzeti Tanácsot gyakorlatilag alárendelték a központi kormánynak.

Zoltán András

A szudétanémet-kérdés a második világháborúban

A szudétanémet-kérdés a második világháborúban. (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). Szerk. Kasza Péter, JATEPress Szeged, 2000. 58 p.

Míg a szudétanémet-kérdésről gyakran esett szó az elmúlt évtizedben, főként a beneši dekrétumok, a kassai kormányprogram és a kitelepítések kapcsán, addig a Wenzel Jaksch vezetésével, Londonban működő a szudétanémet emigráció tevékenységéről szinte egyáltalán nem lehetett hallani. A világháború első éveiben (1939–1941) még komolynak tűnő tárgyalások folytak Beneš és Jaksch között az angol fővárosban a náci elleni közös fellépésről, illetve a német kisebbség helyzetének háború utáni rendezéséről, ami Csehszlovákia föderalizálását jelentette volna. Míg szudétanémet részről a megegyezési szándék őszinte volt, addig Beneš a tárgyalásokat csak az időhúzásnak szánta. Számára az igazi cél a München előtti Csehszlovákia, változatlan formában történő helyreállítása volt, aminek a nemzetközi politika sokáig nem kedvezett, így a tárgyalások 1943 januárjáig elhúzódtak. A könyv a történeti háttér bemutatása mellett, az 1939 és 1943 között zajlott diplomáciai küzdelem során keletkezett dokumentumokból is válogatást nyújt, ami új fényben világíthatja meg ezt a korábban meglehetősen ismeretlen időszakot.

A Csehszlovák Köztársaság számára a nemzeti és kisebbségi kérdés a kezdetektől fogva neuralgikus góc volt, és a cseh vezető réteg merev elzárkózása az autonómia gondolatától rendkívül komoly centrifugális erőt jelentett. A probléma a harmincas évekre – az Európában lezajlott hatalmi átrendeződésnek köszönhetően – nemzetközivé nőtte ki magát, és Közép-Európa legakutabb konfliktusforrásává vált. Mivel a környező országok közül Németország, Lengyelország és Magyarország jelentős nemzetrészei éltek kisebbségként Csehszlovákia területén, a probléma megoldatlansága, a nyugati hatalmak érdektelensége és a náci előretörés logikusan vezetett Münchenhez, majd a csehszlovák állam felosztásához 1939 márciusában.

A náciikkal való együttműködést elutasító szudétanémet emigráció magvát a Szudétanémet Szociáldemokrata Párt (DSAP) adta. Ez a harmincas évek közepéig a csehszlovák nemzeti kisebbség vezető pártja volt, mely az állammal szemben is lojálisan viselkedett. A német kisebbség azonban a világgazdasági válság hatására politikailag átrendeződött, és a DSAP szerepét a Hitler támogatását élvező, nyíltan szeparatista Konrad Henlein-féle Szudétanémet Párt (SPD) vette át. A müncheni szerződés után alakult ki a szudétanémet emigráció, és a Németországhoz csatolt területekről 57 000 német menekült el a megtorlás elől. Közülük a csehszlovák hatóságok 30 000 főt kiadtak Németországnak, a mara-

dék az opciós törvény miatt hontalanná vált, az elcsatolt részekben maradt párttagok közül pedig mintegy 20 000 embert tartóztattak le. A történetek után 4000 személy angol segítséggel külföldre menekült, 1939 márciusa után pedig a párt vezetői maguk is elhagyták az országot. A szudétanémet emigráció első gyűlését 1939 áprilisában tartotta Malmbőben, ahol megalakították vezető testületüket, a Treugemeinschaftot, az irányítás pedig a háború kitörését követően a Wenzel Jaksch vezette londoni csoport kezébe került.

A szintén londoni székhellyel működő, Beneš vezette csehszlovák emigráció és a szudétanémetek közötti első kapcsolatfelvételle 1939 augusztusában került sor. A nagyhatalmak ekkor még a kérdés tárgyalásos rendezését óhajtották, mivel álláspontjuk szerint a müncheni szerződés feltétel nélküli revíziója a korábbi nemzetiségi problémát reprodukálta volna. A diplomáciai nyomás hatására Beneš kénytelen volt tárgyalni a szudétanémetekkel, ami kiváló alkupozíciót biztosított az utóbbiak számára. A Treugemeinschaft a müncheni egyezmény revíziójának támogatásáért garanciákat szeretett volna kapni a németkérdés háború utáni rendezésére, amit az 1940. március 10-én kiadott Holmhurst-deklaráció, vagyis széles körű nemzetiségi autonómia és csehszlovák állam föderalizálása alapján képzeltek el. Ennek elérésében számítottak az angol kormány támogatására is, de 1940 nyarán a Churchill-kormány szövetségesek híján hadviselő félnek ismerte el a csehszlovák emigrációt, ami a szudétanémet alkupozíciókat sokat rontott, megbontva mozgalmuk egységét is (belső viták Beneš államfőként való elismerésének vagy a csehszlovák légióba való belépés kérdéséről stb.).

Az angol nyomásnak köszönhetően 1940 őszén Beneš tárgyalásokat javasolt, és október 12-én tett ajánlatában az államtanácsban hat helyet, az emigrációs parlamentben alelnöki posztot, a háború utáni Csehszlovákiában pedig a cseh és a német nemzetiségi területek elválasztását javasolta. Ez német szempontból ugyan Prága és Brno elvesztésével járt volna, de meghívásuk az államtanácsba egyben de facto társnemzeti elismerésüket jelentette volna. A közölt források tükrében megállapítható: ez az ajánlat valójában csak angol nyomásra született, Beneš a németek felvételét az államtanácsba pedig minden eszközzel igyekezett elodáztatni (a Treugemeinschaft legitimitását kétségbe vonta a szudétanémet emigráció megosztottsága miatt; kihasználta belső ellentéteiket stb.). A szudétanémetek észlelve ezt a vonakodást, az államtanács tagóságért cserében 1941 januárjában hajlandók lettek volna az autonómia feladására is, de Beneš 1941 szeptemberében, rajta kívül álló erőre hivatkozva lehetetlenné tette a további tárgyalásokat. Egy bizonytalan eredetű, állítólag Csehországból kapott távirat alapján elutasította a szudétanémetek felvételét az államtanácsba, mivel a cseh közvélemény szerint ez az aktus demoralizálná a hazai ellenállást. Ezt követően a tárgyalások holtpontra jutottak, és megszakadtak.

Ezzel párhuzamosan egy hatalmi átrendeződés is lezajlott a hadviselő felek között, ami komoly mértékben a csehek javára módosította az erőviszonyokat. Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió hadba lépésével Beneš új támogatókra tett szert, ami politikai alternatívát jelentett a számára Angliával szemben, és rendkívül sokat rontott a pusztán angol befolyásra építő szudétanémetek helyzetén.

A cseh–szudétanémet viszony nemzetközi megítélésében 1942 júniusában újabb fordulat következett be. Az angol kormány – a Heydrich-elleni merénylet és a lidicei mészárlás hatására – 1942. június 11-én, a müncheni szerződést semmisnek nyilvánítva feltétel nélkül elismerte a csehszlovák kormányt. Ez végleg kihúzta a szudétanémet emigráció lába alól a talajt, és az angol támogatás elvesztésével teljesen súlytalaná vált. Jakschék tiltakozásul 1942 augusztusában memorandumot küldtek az angol külügyminiszternek, mely szerint a müncheni egyezmény feltétel nélküli eltörlése nemcsak teljesen kiszolgáltatott helyzetbe juttatná a német kisebbséget, hanem ellenkezne az Atlanti Charta szelle-

mével is. Fellépésük eredménytelen volt, Beneš pedig élve a megváltozott helyzettel 1943 januárjában immár nyíltan és végleg megszakított mindennemű tárgyalást a szudétanémet emigrációval. 1942 decemberében született, de 1943. január 10-én keltezett levelével végérvényesen pontot tett a cseh részről folytatott diplomáciai események végére, a szudétanémet emigráció tevékenységének középpontjába pedig a továbbiakban a kitelepítés ellen folytatott reménytelen küzdelem került.

Vesztróczy Zsolt

Keleti szláv ortodox művelődés a két világháború közötti Lengyelországban

Labynceŭ, Ū. A., Ščavinskaâ, L. L.: Beloruszko-ukrainsko-ruszkaâ pravoslavnaâ knižnost' mežvoennoj Pol'si. = Issledovaniâ i publikacii po materialam ĩkspedicii 1996 g. Moskva, 1999. Izdatel'stvo „Indrik”. 312 p.

A két világháború közötti Lengyelország soknemzetiségű ország volt. A körülbelül 30 milliós lakosság több mint egyharmadát a nemzeti kisebbségek tették ki. Az 1931. évi népszámlálás szerint Lengyelország lakosságának 12 százaléka volt ortodox vallású, de néhány kelet-lengyelországi vajdaságban az ortodoxok aránya a 70 százalékot is elérte (Polesie, Volhínia). 1939-ben a hivatalos egyházi statisztika szerint a Lengyelországi Ortodox Egyház 5 egyházmegyével rendelkezett, több mint 4 millió hívővel, 2500 templommal és kápolnával, mintegy 3000 egyházi személlyel, 17 kolostorral. Fenntartott egy ortodox líceumot Varsóban, két papi szemináriumot (Vilnában és Kremenyecben), egy ortodox teológiai tagozatot a varsói egyetemen, ikonfestő szemináriumot, kántorképzőt, nyomdát, különféle periodikákat adott ki, és saját levéltárat működtetett. 1924. november 13-án írta alá VII. Gergely konstantinápolyi pátriárka a Lengyelországi Ortodox Egyháznak autokefál státust adományozó okiratot. Ez egybevágott a lengyel állami hatóságok óhajával, amelyek mindenképpen el akarták kerülni, hogy az ortodox vallású lengyel állampolgárok a legkisebb mértékben is alá legyenek rendelve az anyaegyháznak, a moszkvai központú Orosz Ortodox Egyháznak. Az ortodox lakosság mintegy 93 százalékát a kelet-lengyelországi vajdaságok paraszti lakossága adta, amelynek körében a nemzeté válás még nem fejeződött be teljesen. Különösen az ukrán–fehérorosz nyelvhatár mentén, Polesie vajdaságban élt sok keleti szláv, akik nem valamelyik nemzethez tartozónak, hanem „itteni”-nek határozták meg magukat (mintegy 1 millió fő), amit a lengyel statisztika kénytelen volt elfogadni. Az 1931. évi népszámlálás szerint több mint 1 millió ortodox vallotta magát ukrán, csaknem 1 millió fehérorosz, 0,5 millió lengyel, 100 ezer orosz, 22 ezer pedig cseh anyanyelvűnek.

Az ortodox hívők között tehát az őslakos ukrán és fehérorosz paraszti lakosság dominált, az ingadozó létszámú orosz lakosság többségét nem a régen megtelepült városi lakosság, hanem az oroszországi forradalom és polgárháború következtében emigrált oroszok tették ki. Gyakran oroszoknak vallották magukat a helyi ortodox értelmiség, többek között a pápáság képviselői is. A két világháború közti Lengyelország vezető helyet foglalt el az orosz emigránsok száma tekintetében az egész periódus alatt, egyedül talán Franciaországban volt ezt megközelítő létszámú orosz emigráns az 1930-as években. Ez azzal magyarázható, hogy a két világháború közötti Lengyelország nagy kiterjedésű keleti szlávok lakta területeket birtokolt, és e „kelet-lengyel” vidékek sokat megőriztek „orosz” jellegükből. Sok orosz emigránsnak éltek rokonai a II. Lengyel Köztársaságban, mégpedig a lakosság összes rétegében, a meglehetősen tehető birtokos réteget is beleért-